

الملوک): الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ تاریخ خلیفه: خلیفه بن خیاط (م. ۲۴۰ق.)، به کوشش فواز، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق؛ تاریخ المدینة المنورة: ابن شتبه (م. ۲۶۲ق.)، به کوشش شلتوت، قم، دار الفکر، ۱۴۱۰ق؛ تاریخ مدینة دمشق: ابن عساکر (م. ۵۷۱ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ تاریخ البعقوبی: احمد بن یعقوب (م. ۲۹۲ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۵ق؛ التنبیه و الاشراف: المسعودی (م. ۳۴۵ق.)، بیروت، دار صعب؛ دلائل النبوه: البیهقی (م. ۴۵۸ق.)، به کوشش عبدالمعطی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۵ق؛ سبل الهدی: محمد بن یوسف الصالحی (م. ۹۴۲ق.)، به کوشش عادل احمد و علی محمد، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ق؛ سنن ابن ماجه: ابن ماجه (م. ۲۷۵ق.)، به کوشش محمد فؤاد، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۵ق؛ السیرة النبویه: ابن هشام (م. ۲۱۳/۲۱۸ق.)، به کوشش السقاء و دیگران، بیروت، المکتبه العلمیه؛ الطبقات الکبری: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ عیون الاثر: ابن سید الناس (م. ۷۳۴ق.)، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۴ق؛ فتوح البلدان: البلاذری (م. ۲۷۹ق.)، بیروت، دار الهلال، ۱۹۸۸م؛ مجمع البیان: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ المحاضرات و المحاورات: السیوطی (م. ۹۱۱ق.)، بیروت، دار الغرب الاسلامی، ۱۴۲۴ق؛ المحبّر: ابن حبیب (م. ۲۴۵ق.)، به کوشش ایلزه لیختن شتیتز، بیروت، دار الآفاق الجدیده؛ مسند احمد: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار صادر؛ المصنّف: عبدالرزاق الصنعانی (م. ۲۱۱ق.)، به کوشش حبیب الرحمن، المجلس العلمی؛ وفاء

الوفاء: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

حامد قرائتی

اسفار اربعه: کتابی مشتمل بر سفرنامه حج، نوشته علی حجتی کرمانی

این کتاب گزارش چهار سفر علی حجتی کرمانی (۱۳۱۶ - ۱۳۷۹ ش.) از پژوهشگران و نویسندگان علوم دینی است. او پس از گذراندن تحصیلات ابتدایی و متوسطه در کرمان وارد حوزه علمیه قم شد و در سال‌های پیش از انقلاب اسلامی، در مبارزات سیاسی بر ضد رژیم پهلوی شرکت جست. او عضو هیئت علمی دانشگاه تهران و هیئت تحریریه مجله مکتب اسلام بود. وی نگاشته‌هایی از خود بر جای نهاد؛ از جمله: اسلام و تبعیضات نژادی، اسلام آیین زندگی، فاجعه تمدن و رسالت اسلام، تاریخ و علوم قرآن، اسلام و فرهنگ قرن بیستم.^۱

اسفار اربعه از چهار بخش و دو ضمیمه تشکیل شده است. بخش نخست آن، گزارشی از سفر اروپا (ص ۳۰-۱۰۵)، بخش دوم و

۱. گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۴۷-۳۴۸.

اسفار اربعه با مقدمه فریده حجتی کرمانی در انتشارات کویر به سال ۱۳۸۰ش. منتشر شده است.

◀ منابع

گنجینه دانشمندان: محمد شریف رازی، قم، چاپخانه پیروز، ۱۳۵۴ش.

سید حامد موسوی

اسفار الانوار...: نوشته میر حامد

حسین موسوی نیشابوری هندی از
دانشوران بزرگ شیعه

کتاب *اسفار الانوار فی ذکر افضل الأسفار* سفرنامه حج و عتبات نویسنده به زبان عربی است که به صورت خطی، در قطع جیبی و با شماره ۳۰۸ در کتابخانه ناصریه شهر لکنهوی هند نگهداری می‌شود. تصویری در قطع رحلی نیز از نسخه یاد شده در کتابخانه مرکز تحقیقات حج در قم موجود است که در تدوین مقاله حاضر از آن بهره‌گیری شده است. نام کتاب در تنها نسخه خطی شناسایی شده، *اسفار الانوار فی ذکر افضل الأسفار* است. برخی با عنوان *اسفار الانوار عن وقائع افضل الاسفار* یا با عنوان *الرحلة المکیة و السوانح السفریة فی حج البیت و زیارة الائمة*

ضمیمه اول، گزارشی از سفر رم و واتیکان و ایتالیا (ص ۱۰۹-۱۹۳)، بخش سوم، سفر چین (ص ۱۹۷-۳۱۱) و بخش چهارم، گزارشی از چندین سفر حج و عمره (ص ۳۱۵-۳۵۱) نویسنده است. او سفر خود را در ذی‌حجه ۱۴۰۲ و شعبان ۱۴۱۲ و ۱۴۱۳ق. گزارش کرده و با توجه به این که سفر نخست او در دوران جنگ تحمیلی عراق با ایران رخ داده، به بازتاب جنگ در عربستان و دیگر کشورهای جهان پرداخته است.

از دیگر ویژگی‌های این سفرنامه، پرداختن به مسائل سیاسی - اجتماعی معاصر ایران و جهان (برای نمونه: ص ۳۲۱-۳۲۲) و آسیب‌شناسی رفتاری حاجیان و مسئولان حج است. (برای نمونه: ص ۳۲۶)

ضمیمه دوم کتاب، سفرنامه حج برادر نویسنده، محمد جواد حجتی کرمانی (زاده ۱۳۱۱ش.) است که او نیز از پژوهشگران حوزه و دانشگاه است. در این ضمیمه، شرح واقعه کشتار حاجیان در جمعه خونین، ششم ذی‌حجه ۱۴۰۷ق. (۱۳۶۶ش.) در سه بخش دیده‌ها، نقل شده‌ها، و علل و پیامدهای فاجعه (ص ۳۵۵-۴۲۱) آمده است. بیان دقیق جزئیات این رخداد همانند شمار تلفات زائران ایرانی و غیر ایرانی و پلیس سعودی بر پایه آمار کشور عربستان (ص ۳۷۲) و بازتاب آن در ایران، از ویژگی‌های این گزارش است.